

К. П. Чорна

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри господарського,
трудового права та цивільно-правових дисциплін
Міжрегіональної Академії управління персоналом

ДАВНЬОІРАНСЬКІ ТА СХІДНОГЕРМАНСЬКІ НАРОДИ НА УКРАЇНСЬКИХ ТЕРЕНАХ: ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА

У статті подається характеристика особливостей державотворення народів, які населяли території нинішньої України в стародавні часи і в епоху раннього Середньовіччя (скіфів, сарматів, готів). Підкреслюється сучасна актуальність цих аспектів та описуються шляхи формування давніх протодержав; характеризуються відмінності між степовою імперією та ранньофеодальною монархією. Подано власний погляд автора на роль і значення неслов'янських спільнот в українському державному поступі; наголошено на спадкоємності етносів, висвітлено вплив давньоіранських та східногерманських племен на подальший розвиток державотворчих процесів на українських теренах.

Ключові слова: степова імперія, Скіфія, військова демократія, Сарматія, матриархат, готи, варвари.

Постановка проблеми. За свідченнями багатьох джерел, на українських теренах протягом кількох тисячоліть проживали сотні етносів; вчені ж досконало дослідили тільки декілька десятків із них (здебільшого ті, які мали власні державні утворення); інформація ж про решту є лише на рівні гіпотез. Українська (національна) державність є об'єктом наукових суперечок, і консенсус полягає в тому, що під час дослідження питання доцільно було б розглядати етапи формування саме українського народу, а не українського етносу як окремої одиниці, адже в цьому – запорука успіху державного будівництва. І поділ держави (на Захід і Схід; Правобережжя, Лівобережжя, Західну Україну, Степ і Крим; Південь, Північ, Південний Схід, Південний Захід або Гуцульщину, Волинь, Буковину, Полісся, Поділля, Галичину тощо) має залишатися суто господарським або культурним, і в жодному разі не стосуватися державного управління [1].

Проблема походження і розселення етносу – одна з найскладніших і водночас найактуальніших, оскільки дає ключ до розуміння витоків політичної культури народу, його ментальності, пасіонарності, національного духу – основних аспектів, які

впливають на місце в історії людства (залишився цей етнос у стані стагнації на етапі формування племені або ж динамічно розвивався до рівня нації). Недаремно до цієї проблеми звертаються не тільки вчені, але й політики, які намагаються обґрунтувати ту або іншу національну ідею.

Недопустимо коли предметом псевдонаукових популістських зловживань стають або географічний ареал зародження етносу, необхідний для з'ясування права титульного етносу на територію (інколи це перетворюється на мотивацію для експансії), або ж антропологічний його склад – для підрахунку етнічної «чистоти населення». З погляду політичної толерантності вже сам розгляд цих питань некоректний та неетичний, проте для дискусійного наукового спростування потрібні доведені теорії про роль і значення в історії краю тих народів, які будь-коли проживали на описуваних теренах; особливо коли вони залишили по собі історичні традиції власного державотворення.

Аналіз досліджень і публікацій. З огляду на стан джерельної бази та на дискусійний характер багатьох відомих наукових досліджень (наприклад, версій щодо скіфського субстрату в українській етнічності або щодо готичного походження черняхівської культури), проблема державотворення в зазна-

чених народів залишається малодослідженою, а основні наукові суперечки точаться навколо теми культурної та державотворчої спадкоємності етносів, які проживали на українських територіях.

У зв'язку із цим найбільш ґрунтовними першоджерелами і досі вважаються роботи давніх істориків і вчених: Геродота [3], Страбона [5], Йордана [9], а також матеріали археологічних розкопок, археографічних досліджень (зокрема, відомих українських науковців) І. Піоро [11], Н. Кравченко [2].

Визнаними у вказаній царині є і монографії видатних закордонних (російських, польських) істориків, а саме: Б. Рибаківа [3], В. Гуляєва [4], Р. Бжезінського [6], Є. Звольського [8], австрійського вченого Х. Вольфрама [10], а також колективні праці європейських науковців [7] та матеріали аналітичного аналізу історичної літератури [1; 12].

Мета статті – охарактеризувати причини та передумови формування політичних союзів у досліджуваних народів та особливості їх еволюції до рівня протодержав (ранніх держав – К. Ч.); порівняти спільні та відмінні риси в політичному розвитку давньоіранських та східногерманських народів, проаналізувати форми їх політичного господарювання; дослідити співвідношення східного і західного впливу на державність у Скіфії, Сарматії та готському королівстві Оюм; визначити історичне місце та політичну роль досліджуваних союзних утворень у процесах подальшого державного будівництва на українських теренах.

Виклад основного матеріалу. Найяскравішими неслов'янськими взірцями державного будівництва в античній і в ранньосередньовічній часи (до початків Київської Русі – К. Ч.) були, звичайно, міста-держави в Північному Причорномор'ї. Проте світовій історії відомі ще декілька прикладів політичного господарювання, яке мало всі ознаки державності. Передусім це – Скіфія (Причорноморська Велика Скіфія). За свідченнями істориків, ця протодержава була однією з найперших на українських територіях, про що стверджують усі письмові джерела та матеріали археологічних розкопок [2].

Скіфи панували на Півдні та Південному Сході України протягом VII ст. до н. е. – III ст. Їхня держава, центром якої було Кам'яне Городище (поблизу сучасного Нікополя),

була суперечливим симбіозом східної і західної цивілізацій, а її устрій та організація управління дотепер є приводом для наукових дискусій (у радянській історіографічній науці популярною була версія про скіфський субстрат в антропогенезі українців, що переважає).

Для характеристики Скіфії можна вживати такі визначення: «родоплеменний союз», «політичне об'єднання», «рабовласницька держава», «аристократична монархія», «військово-демократичний союз», «степова імперія» і навіть (частково) «ранньофеодальна монархія». Усі ці назви мають право на існування, оскільки підтверджуються різними першоджерелами, які є додатковими свідченнями про функціонування державного утворення в стародавніх поселенцях українських земель.

«Скіфи володіють одним, але найважливішим для людського життя мистецтвом. Воно полягає в тому, що жодному ворогові, який нападав на їхню країну, вони не дали врятуватися; і ніхто не може їх наздогнати, якщо тільки вони самі не допустять цього. У скіфів немає ні міст, ні фортець, а свої житла вони возять за собою» [3].

У зв'язку із цим в істориків виникло питання щодо автохтонності Скіфської держави: чи міг кочовий кінний народ створити цивілізовану державність, яка б мала достойне місце в середовищі могутніх імперій Стародавнього світу?

Версія про союз племен підтверджена Геродотом, який описує панування царських скіфів серед скіфів-кочівників, скіфів-землеробів, елліно-скіфів, скіфів-алазонів та скіфів-орачів, а також сусідніх із ними племен, які мешкали в ареалі описуваних територій. Геродот веде мову про три царства в Північному Причорномор'ї, очолювані головним царем та його синами. Літописець повідомляє, що їхні піддані поділялися на «благородних» багатіїв і «найнижчу бідноту»; перші загарбали собі кращі землі, пастовська і рабів [3].

Тобто вже на ранніх етапах існування цього племенного союзу можна побачити ознаки, що свідчать про зародження рабовласницької держави, хоча значення рабської праці було незначним, оскільки військовополонені раби використовувалися здебільшого у приватних господарствах (на

відміну від сусідніх античних міст, які залучали рабів до державної служби, послали їх навіть до метрополії-ойкумени). Саме цей чинник – існування сусідніх рабовласницьких державних утворень – і прискорив виникнення приватної власності і появу майнової нерівності як основи класового розшарування суспільства [4].

Отже, правителя Скіфії називали царем, і його влада вважалася божественною та передавалася в спадок (щоправда, на етапі розкладу родового ладу правителі призначалися загальними зборами – К. Ч.). Територія держави поділялася на округи (номи), якими правили вожді, призначені племенем, у пізніший період – головним царем. Головний цар мав власний апарат управління, до якого входили найближчі родичі та віддані воєначальники, вожді племен та найбагатші їх представники, жреці й інша аристократія. Головну (після царів) касту становили жреці – служителі культу, які часто поділяли релігійне (політеїстичне) урядування та виконання судових функцій із верховним правителем. Скликання ж союзних рад і дорадчих народних зборів для вирішення особливо важливих проблем (питань війни і миру або територіального розподілу – К. Ч.) дозволяє назвати організацію управління військовою демократією.

У народних зборах брали участь решта станів суспільства: передусім вільні дружинники й общинники (скотарі і землероби), жреці, торговці; раби ж, як і в античному світі, були позбавлені цих привілеїв: вкупі з бідними общинниками і данниками (боржниками) вони являли собою експлуатований клас.

Головні джерела формування скіфських багатств були традиційними для степових імперій – військові походи та пограбування сусідніх племен. Визискування ж рабської праці особливих прибутків не приносило.

Особливою статтею доходів була торгівля з іншими державами, зокрема, з античними містами Північного Причорномор'я. Відносини із цими сусідами заслуговують на особливу увагу, і не лише тому, що економічно відстала Скіфія запозичила в греків основи осілої матеріальної культури та релігійні вірування греків. Більшість дослідників вважають, що саме греки переконали войовничих скіфів жити в мирі: їм вдалося

укласти взаємовигідні угоди з воїнами, ймовірно, шляхом відкуповування від нападів на грецькі поселення, які були успішними тільки на перший погляд: занепад міст був настільки економічно не вигідним для всіх сторін, а демократичне правління настільки успішним і незрозумілим (а тому й поважаним скіфами – К. Ч.), що за підтримки колишніх ворогів поліси швидко відбудовувалися.

У скіфських похованнях-курганах, які опосередковано свідчать про абсолютизм царської влади, знаходять як власні, так і античні монети, і це є речовим доказом існування і державності, і торгівлі, і міжнародних відносин, і, звичайно, автократичної верховної влади – влади головного царя, головного жреця і головного судді. Історик і географ Страбон пише, що скіфи в Криму були «під владою Скілура і його синів із Палакам на чолі, а синів у Скілура було, за одними даними, шістьдесят, за іншими – вісімдесят, що забезпечувало міцну підтримку владі царя» [5]. Щоб захистити цю владу, потрібен був не просто політичний, а військово-політичний союз. Отже, саме потребою в повсякчасному зміцненні верховної влади та практикою постійних походів і пояснюється всебічна і багатогранна мілітарність скіфського суспільства. Могутність країни не похитнулася навіть після тривалих воєнних кампаній супроти таких грізних ворогів, як перси або македоняни, проте Скіфія впала перед натиском інших давньоіранських народів – сарматів, оскільки зазнала перед їх наступом впливу таких чинників, як: погіршення кліматичних умов, зменшення ресурсів лісостепу, занепад відносин із більш розвинутими античними полісами.

Під час висвітлення сарматської епохи терміни «держава», «державний апарат», «державне управління» мають набагато менші підстави вживатися, ніж для характеристики Скіфії, цілком можливо, що основна причина – відсутність відповідних першоджерел. Сармати (савромати), «оперезані мечем» (дослівний переклад – К. Ч.) прийшли на ці території в III ст. із приволзько-приуральських степів і, знищивши залишки скіфських племен, перетворили родючі території на пустелі, – вони відмовилися від обробітку землі, торгівлі та мир-

ної праці, здобували необхідні матеріальні цінності переважно шляхом пограбувань сусідніх територій, військовою службою в сусідніх правителів, а також скотарством та мисливством [6]. Принаймні жодного осілого землеробського селища сарматів археологами не знайдено, а речовими доказами існування сарматського об'єднання є лише поховання-кургани.

Роксолани, аорси, сіраки, алани, язиги – сарматські племена, об'єднання яких римляни назвали Сарматією. Сарматія охоплювала всю територію від нинішньої Східної Європи аж до Китаю. На українських територіях проживали консолідовані племена роксолан і язигів, які об'єдналися у федеративний племінний союз; аланське ж населення було розпорошене в степах і вело кочовий спосіб життя.

Правителі цього союзу називали себе царськими сарматами, історики ж вживають назву «західні» або «європейські сармати» [7]. Чимало запозичень ці племена взяли в попередників: царський апарат теж складався з родичів і знатних воїнів. Про військову демократію не йдеться, оскільки основою управління цим союзом була жорстка ієрархія. Щоправда, чимало вчених наголошують на тому, що для сарматських племен був характерний родовий матриархат: жінка, від якої вівся рід, часто була і його правителькою; відома навіть жінка-цар. Безперечно, жінки в сарматів мали високе становище в суспільстві; серед воїнів було чимало жінок – спадкоємиць традицій міфічних амазонок, від союзів яких із царськими скіфами, за легендою Геродота, і походять сармати [7].

Античні історики часто називають сарматів скіфами і савроматами: як і скіфи, вони були вмілими воїнами і брали данину з античних міст-держав, сармати теж були язичниками, а сарматські кургани нагадують скіфські. Вони повторили військову міць скіфів, їхнє збройне і кінне мистецтво, використання праці рабів, поклоніння язичеським богам і навіть традиції зовнішньої краси. Сармати були грізними і впливовими сусідами: відбувалася поступова сарматизація античного Причорномор'я (відомий період, коли Боспорським царством тривалий час правила сарматська династія). У сарматських племенах розвивалася

побутова культура, запозичена в римлян, священною оголошувалася приватна власність, був культ військового мистецтва. Проте повторити етапи державотворення своїх колишніх сусідів сарматські племена не змогли: нетривкий політичний союз розпався, а роксолани й язиги зосередилися на загарбницьких війнах, найманих походах, міграційній територіальній колонізації сучасної Європи.

Кочовий спосіб життя, дисперсизація, розпорошення племен по величезній території і відсутність політичної єдності між ними; зосередження на військовому ремеслі і ведення безперервних воєн, – усе це завадило харизматичному та пасіонарному етносу створити міцну осілу державність. І саме тому йдеться про Сарматію як про територію, а не як про консолідовану державу, оскільки тут переважали родоплемінні відносини, які і вплинули на втрату сарматами своєї гегемонії в причорноморських степах уже наприкінці того III ст.: вони асимілювалися з готами, гунами та розчинилися в поліетнічному середовищі Європи.

Готська держава на українських теренах постає наприкінці III ст., – балтська експансія остготів ще за двісті років до цього охопила Нижній Дніпро та Приазов'я: вестготи розселилися в руслах Дністра та Дунаю і на схилах Карпат; частина «понтійських» готів осіла в Криму [8].

Шлях цих давньогерманських племен детально описує готський історик Йордан: «Вони рухалися від Вісли на схід до багатих скіфських земель, які межують із Понтійським (Чорним) морем <...>. Коли ж там виросла велика кількість люду, а правив тоді <...> король Філімер, син Гадаріґа, то він постановив, щоб військо готів разом із сім'ями рушило звідти. У пошуках Оюму Філімер, захопившись великим багатством тих країв, перекинув туди половину війська, після чого, як розповідають, міст через річку (Дніпро) непоправно зламався, тож нікому більше не залишилося можливості ані пройти, ані повернутися <...>. Та ж частина готів, яка була при Філімері, перейшовши ріку, опинилася, кажуть, в області Оюм і заволоділа жаданою землею» [9].

Отже, держава Оюм – це готське королівство, одна з найперших ранньофеодальних монархій Європи, до якої входила

значна частина територій майбутньої України. На початку осілої готи жили родовими общинами і племенами, проте вже виділялися знать, військові вожді і старійшини. Готи займалися скотарством, полюванням, збиральництвом, землеробством, торгівлею та військовими походами. За археологічними даними (вони залишили величезний спадок – черняхівську культуру), вони знали чимало ремесел: ткацтво, гончарство, деревооброблення, ювелірну справу [10].

Щоб запобігти нападам готів, Римська імперія, яка колонізувала на той час Північне Причорномор'я, змушена була включити готський союз до свого складу на правах «федератів» (що насправді означало цілковиту незалежність – К. Ч.).

Правитель політичного союзу готських племен іменував себе рексом (королем); столиця – місто Данпарштадт – стояла на Дніпрі, у нижній його течії (на думку Б. Рибаківа, це місто було розташоване на єдиному черняхівському городищі біля с. Башмачка) [10].

Період найбільшої могутності Оюму був за часів правління короля Германаріха, який за допомогою могутнього війська і дракарного флоту об'єднав під своєю владою території від Дністра до Волги і від Чорного моря до Балтійського. Населення держави складалося не лише з готських племен, після численних воєн вони включили до складу своїх володінь інші східногерманські племена, а також причорноморських сарматів і кримських скіфів, чимало фінно-угорських племен, західних і східних слов'ян (антів і склавинів).

Асимільовані і завойовані ними племена допомогли створити поліетнічну імперію, яку римляни називали «варварською» (оскільки населення не володіло ні грецькою, ні римською мовами). Підкорені племена зберегли свою самостійність в управлінні, але платили васальну данину готам. Феодали-правителі племен походили з військової знаті або з королівської родини, призначалися особисто королем і були безпосередніми учасниками королівського урядування: без участі цієї аристократії та королівських придворних не вирішувалося жодне питання, пов'язане з військовими походами або територіальними міграціями.

Ймовірно, матеріальна культура готських племен стала основою черняхівської

культури. З давніх германських племен, які розсіялися за трьома європейськими векторами, «понтійські готи» були найбільш розвиненими. Напевне відомо про готську писемність. В останні десятиліття перед шестим гунів готи християнізувалися: серед остготів і вестготів було поширене аріанство (гілка християнства), у Криму – ортодоксальне православ'я, яке вони зберегли до пізнього Середньовіччя, як і власну державу, князівство Теодоро, що впало під натиском Османської імперії, вплинувши таким чином на історичну долю Криму.

Програвши війну в IV ст. гунам, готи змушені були підкоритися супротивникам, але зберегли в межах цієї степової імперії культурно-територіальну автономію і навіть мали власних королів. Решта готських племен поступово асимілювалися з місцевим населенням або ж узяли участь у подальшій колонізації Європи [12].

Висновки і пропозиції. Отже, Україна – один із важливих етнічних центрів, територія зародження та розвитку багатьох народів, і водночас перехрестя двох культурних світів – європейського й азійського. Ці народи пройшли складний і неоднозначний шлях свого історичного піднесення, розквіту і занепаду, залишили нам неоціненний спадок, який і досі необхідний для державотворення: так, наприклад, сучасна українська символіка увібрала в себе скіфський «звіриний стиль» і мілітарні мотиви; українське козацтво, українська і польська шляхта віками пишалися своїм «сарматським» походженням і практикували військову культуру цього народу; германізм «князь», як і багато інших, щодня вживаних готських слів, збагатив українську лексику; готичне аріанство аж до XVIII ст. було поширеною релігією серед української знаті; український жіночий національний костюм походить від одягу шляхетних готок, а до складу українства і досі входять елліни, мариупольські греки, які є прямими нащадками «понтійських» готів. Готична ж політична культура давно втратила «варварський» відтінок і слугує взірцем жорсткої централізації, культу закону і порядку, легітимності державної і релігійної влади. В Україні і досі використовуються елементи скіфської декоративної і матеріально-побутової культури, а українські науковці (як і європейські)

аж до Нового часу називали Середні віки Готичною епохою.

Проте найголовнішим у цьому спадку є висновок: історія українського державного будівництва – це не історія нації, а окрема сторінка співіснування і співпраці (або ж почергового, послідовного етно-, націогенезу) багатьох етнічних спільнот, до яких належать і описані праіндоєвропейські давньоіранські і германські етноси; і переміщення їх на протоукраїнських теренах супроводжувалося появою певного державного утворення, що неминуче залишало власні традиції державного управління. Тобто за час свого національного поступу українство суттєво збагатилося політичним досвідом цих етносів, які активно формували історичну прабатьківщину слов'янства, додаючи власні сторінки в спільну історичну спадщину.

Список використаної літератури:

1. Боплан Гійом Левассер де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що простягаються від кордонів Московії до Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і веденням воєн: пер. з руан. вид. 1660 р. Пер. Л. Шабанова. К., 2012. С. 165.
2. Кравченко Н. Археологія та історія античних міст Північного Причорномор'я. Київ, 1992. С. 213–225.
3. Рыбаков Б. Геродотова Скифия. Историко-географический анализ. М.: Издательство «Наука», 1979. С. 242.
4. Гуляев В. Скифи: розквіт і падіння великої держави. URL: http://loveread.me/view_global.php.
5. Страбон. Географія. VII, 4, 6. URL: <http://www.history.org.ua>.
6. Brzezinski R. The Sarmatians. 600 BC – AD 450 (in series Men-At-Arms 373). ISBN 1–84176–485.
7. Sarmatia. Fenner Sc., Paternoster Row. London, Joseph Thomas, 1835.
8. Zwolski E. Kasijodor i Jordanes. Historia gocka czyli scytyjska Europa. Lublin, 1984
9. Йордан. Getica, 26.
10. Wolfram H. Historia Gotow. Warszawa; Gdańsk, 2003. URL: <http://www.historycy.org/index>.
11. Пиоро И. Крымская Готия. Очерки этнической истории населения Крыма в позднеимперский период и в раннее Средневековье. Киев: Лыбидь, 1990. С. 200.
12. Готи на території України: результати досліджень на початок ХХІ ст. / Л. Войнович. URL: <http://clio.lnu.edu.ua>.

Чорная К. П. Древнеиранские и восточногерманские народы на украинской территории: особенности государственного строительства

В статье дается характеристика особенностей государства народов, населявших территории нынешней Украины в древности и в эпоху раннего Средневековья (скифов, сарматов, готов). Подчеркивается современная актуальность этих аспектов и описываются пути формирования древних протогосударств; характеризуются различия между степной империей и раннефеодальной монархией. Изложен точка зрения автора на роль и значение неславянских сообществ в украинском государственном развитии; отмечена преемственность этносов, освещено влияние древнеиранских и восточногерманских племен на дальнейшее развитие государственных процессов на украинской территории.

Ключевые слова: степная империя, Скифия, военная демократия, Сарматия, матриархат, готы, варвары.

Chorna K. The Old Iranian and East Germanic peoples on Ukrainian territory: features of state construction

The article describes the characteristics of the state-building of peoples who inhabited the territory of present-day Ukraine in ancient times and in the early Middle Ages (Scythians, Sarmatians, Goths). It highlights the current relevance of these aspects and describes the ways of formation of ancient protostates; characterized by differences between the steppe empire and the early feudal monarchy. The author's own opinion on the role and significance of non-Slavic communities in the Ukrainian state is presented. the continuity of ethnic groups was emphasized, the influence of the ancient Iranian and East Germanic tribes on the further development of state-building processes in Ukrainian territories was highlighted.

Key words: Steppe empire, Scythia, military democracy, Sarmatia, matriarchy, Goths, barbarians.